

Jók leszünk? Hogyan formál a formálásról szólás a köztudatban?

*Mészáros György: „Jók leszünk!” –
Hogyan formál társadalmi lényé az iskola?
Összehasonlító kritikai etnográfia mindenkinek*

Mészáros György neveléstudománnyal foglalkozó kutató, társadalmi kérdések iránt érzékeny egyetemi oktató új könyve, a *„Jók leszünk!”* *Hogyan formál társadalmi lényé az iskola?* nagyszerű formai kísérlet, tartalmilag hiánypótló pedagógiai elemzés. Sokrétegű, mégis közérthető munka, amely betekintést enged két, egymástól igencsak elkülönböző iskola mindennapjaiba, egy „gettó” (fantáziánévén: Kálvin) és egy „fancy” iskolába (Petőfi) – egy elsőre szokatlannak tűnő perspektíván keresztül. A különös tekintet az etnográfusé, aki részt vevő megfigyelőként az iskola szokásos ismerőségét kutatja, azonban ezt az ismerőséget elemzése során ismeretlenné teszi, új megvilágításba helyezve, a hazai viszonylatban ritka, kritikai fókuszával. A mű nagy kérdése, hogy az iskola hogyan formál társadalmi lényé, miként alakítja ki a testre irányulva, azt fékezve, fegyelmezve az iskolai ethoszt, az elérendő, ideologikus középosztálybeli eszményt a gyerekekben.

Elsőként a kutatás megközelítéséről, tudományos nézőpontjáról érdemes pár szót ejteni. Mészáros munkája a frankfurti iskola szellemiségéhez kapcsolódó kritikai nézőpontot képviseli, ugyanakkor a szertelen relativizmust képviselő posztmodernnel szemben határozott realista ontológiát integrál. A kritikai realizmusban a „kritikai” a realizmushoz képest meghatározóbb kifejezésnek tűnik:

sokkal jobban összpontosít a társadalmi szféra struktúráira, a felszíni jelenségek mögött mélyebben húzódó tendenciákra és mechanizmusokra, mint a valóság megismerhetőségére vonatkozó érvekre. A kritikai realizmusban a társadalmi-kulturális mechanizmusok feltárása vezet a valóság megragadásához elsősorban, nem pedig az objektiválható, számokká tehető módszertani apparátus. Ennek ellenére realista, azaz a fogalmi pontosítás révén kialakuló képünk a valóságot ragadja meg, ezzel eltérve a posztmodern vagy a konstruktivistá tudományontológiáktól.

A kutatás során Mészáros egy átlagos, középosztálybeli vidéki gimnáziumban (fancy iskola) és egy fővárosi, szegregált általános iskolában (gettóiskola) végzett részt vevő megfigyeléseket 2017 szeptemberétől (kisebb kihagyásokkal) 2019 júniusáig. Ezalatt az idő alatt jött létre a kutatás bő empiriája, terepnaplók, amelyeket Mészáros marxista alapú, kritikai keretbe ágyazva értelmez. A szöveg ebben az etnográfiai és kritikai keretben egyúttal hermeneutikai anyag is: folyamatos, ám nem befejezett értelmezésen megy keresztül, olyannyira, hogy a szerző saját értelmezéseire és elemzéseire sem véglegesként tekint (ekként is kritikai realista), nem véletlen, hogy a fejezetek végén hangsúlyosan hívja az olvasót a közös értelemadásra, párbeszédre.

A tudományelméleti kérdésekkel kapcsolatos eszmeifuttatások bőségére aligha

lehet panasza az olvasónak, mely illőn reprezentálja Mészáros szakmai ars poeticáját, miszerint az elmélet-empíria kapcsolata jóval közelebbi, mint amit a tudományos köztudat biztosnak vél. Ennek ellenére Mészáros a kritikai realizmus mélyebb tudományfilozófiai dilemmáiról, kitüntetettségéről nem vázol fel igazán kielégítő érvelést (pl. a konstruktivizmussal szembeni érveket), inkább arról ír, hogy a kritikai realizmus egyfajta válaszreakció a posztmodernre, egyúttal azonban megőrzi ennek a posztpozitivizmussal szembeni kritikáit (a leszűkítő tudományosságot, pl. a tudás fogalmát, a hierarchiát vagy a számokká tevés mindenhatóságát).

A kötet ízig-vérig átítatott Mészáros György személyével, elsősorban a kutatóéval, de oktatói, sőt apai oldala is megjelenik. A személyesség – a szisztematikus reflexió és a részt vevő megfigyelés miatt – csak formailag meghatározó: a szöveg történeté válik, melyben a kutató a főhős, a két intézményben való tapasztalat és reflexió pedig az út, amelyet bejár. Az összefonódás nem idegen az etnográfiai kutatásoktól, sőt, inkább maga a cél: olyan megfigyelői pozíciót felvenni, mely nem kívülről, egyfajta távolságtartó hatalmi pozícióból figyel. A jelenségvilág gazdagságára irányul, mégsem „pusztán” a megfigyelés leírása a cél, hanem az ismerős „tapasztalattömeg” (mely alighanem mindannyiunk számára magától értetődő) átkeretezése, átöltöztetése is. Mészáros erre az ismerősségre kíván rátapintani, ezt szeretné elemzése és reflexiója révén ismeretlenné, majd következtetései során újra ismerőssé tenni, de immár egy új, aktívabb értelmezési keretbe ültetve azt. Például olyan elejtett mondatokat (pl. „Mindenki tudja: tesziórán zsebre tett kéz és csúnya beszéd: 20 fekvő[támasz].” 181. o., idézet az egyik terepnaplóból) a formálás különböző megnyilvánulásaiként értelmez, ahol a tanár (és az iskola) normái, értékrendje rányomakodik a diákra, akinek idegen is lehet ez a normavilág. A testet kontrolláló iskolai fegyvelmezés is ilyen: a diákok habitusát formálja, azaz

a testen hordozott társadalmi osztálypozíciót egy idealizált középosztálybeli ideológiához próbálja alakítani. Ekként a diákok ellenállása sem pusztán normasértés. Az iskola ilyen jelenségei jobbra reflektálatlanok (diákok és tanárok között egyaránt), Mészáros egy terepnaplót idéz, amelyben a diákok „proli napot” tartottak a Petőfiben:

„a petőfis diákok jó részének nincs képe az osztálykülönbségekről, de a proli szó jelentéséről sem, valamint hogy ezzel egyidejűleg milyen inkább negatív osztálymegjelenítés, osztályreprezentáció él a petőfis diákok és tanárok többségében (az osztályra való reflexió nélkül).” (165. o.)

Az etnográfia nem csupán módszer, hanem a könyv narratív struktúrájának szervezője is. A narratívát nem csak a szerző, de adott esetben az egyik petőfis osztályfőnök, Zsolt is alakítja, akivel Mészáros a kutatás alatt együttműködött, emiatt a terepnaplókban is gyakran keverednek a hangjaik. Hangsúlyos pont ez, éppen az ilyen performatív gesztusokkal jelzi Mészáros igencsak komolyan, hogy a kritikai reflexió egyúttal önreflexió is: saját meglátásainkat érdemes és szükséges más tekintetekkel pásztázni, ezzel munkálható ki a több szemponttal dúsitott értelmezés.

A könyv egyik legnagyobb erénye a társadalmi cselekvés és az ideológiák összefonódásának feltárása, mely egyúttal a felvetett problémák megoldásának első lépése is. A tanári hatalomkifejezés és a diákok ellenállását bemutató esetek kiválóan érzékeltetik, hogyan válik az iskola a társadalmi normák közvetítésének és megkérdőjelezésének színterévé, mélyebbre ásva (a kritikai önreflexió útján) felfedezhetővé válnak az osztálypozíciókból eredő habitusok és ideológiai különbségek. Ezt leleplezve alakítható ki egy „integráló antropológia”, mely képes különböző társadalmi-kulturális csoportok érdekeit és értékeit összetapasztani. A gyakorlati

iránymutatások, jó példák segíthetnek létrehozni egy közös értelemadást az oktatás mikro-, mezo- és makroszintjein, de ehhez elengedhetetlen a szereplők közötti nyitott diskurzus.

A kérdés tehát nem redukálható a komplexum valamelyik elemére:

„Nem, nem a tanároknak kell a rendszert megváltoztatni. Ezért is szerettem volna könyvemmel az olvasók tágabb körét megszólítani: mindenkit, aki felelősséget érez az oktatás iránt. A maga eszközeivel mindenki részt vehet az erről szóló vitákban, párbeszédekben, fellépésekben.” (260. o.)

Mindenki, aki felelősséget érez – azaz talán mindenki, akit érintett, érint, vagy érinteni fog. Az oktatás a társadalmi reprodukció, a kultúra egyik tartóoszlopa, aligha vonathatja ki magát bárki e felelősség alól, feltéve, ha megadatik számára a létszükségletein túl az ilyen felelősségvállalás. A könyv óvatosan fogalmaz, mégis úgy tűnik, hogy az oktatás helyzetével kapcsolatos leírásával Mészáros egyfajta imperatívuszt fogalmaz meg mindenki számára, még ha ezt fel is puhítja azáltal, hogy terheit a „mindenki” között osztja szét.

Az ideológiai meghatározottság feloldására, az iskola társadalmi szerepének átalakítására tehát ez a „rejtett ágencia”, az olvasók, a párbeszéd, a kirekesztés nélküli közösségek hivatottak. A „mindenki” egyszerre jelenthet közösséget, de egyúttal közömbösséget is, a különbség azonban, hogy a rejtett ágencia miként érzi sajátjának azt. Mészáros számára egyértelműen a közösség rajzolódik ki, hiszen a közös értelemadás révén a „mindenki” nem redukálódik le valamelyik osztály részérdekére. Ebből tehát világos, hogy a könyvnek mindenkihez kell szólania, ha a rendszer megváltoztatása is a mindenkin, a rejtett ágencián múlik.

A „mindenkinek” az alcím legfontosabb kifejezése, egyúttal a könyv legfontosabb sajtósága: a mű közérthetőségre

való törekvése, mely kifejezi Mészáros társadalmi problémák iránti nyitottságát. A közérthetőség számtalan könyv célja, a *Jók leszünk* azonban szinte minden mozzanatában igyekszik ezt beteljesíteni: legyen szó kiemelésekről, olvasmányok ajánlásáról, online elérhetőség feltüntetéséről vagy a laikusokat támogató kiegészítő magyarázatokról. Leginkább mégis a könyv nyelvezete épül a közérthetőségre, Mészáros a „puha” nyelvezettel (mely állásfoglalásait illetően néha mégiscsak „kemény”) átkötést teremt az ismeretterjesztő és a tudományos „műfajok” között, sőt, meg is kérdőjelezi az éles elhatárolást. Emögött a szerző tudományfelfogása áll: a tudomány társadalmi feladattal rendelkezik. Feltűnnek továbbá a „metamagyarázatok”, melyek a könyv felépítésére, keletkezésére vonatkozó megjegyzések, beavatások, nem „pusztán” indoklások. Itt akár egyfajta „irodalmi apróság” bújik meg: az olvasó beavatása a szerző és műve közötti intim viszonyba, olyan adalékokat nyújtva, amelyek bevezetik a kutató észjárásába, illetve a tudomány hitt sterilségét az élet „húsával” próbálja feloldani. Ezáltal a könyv ténylegesen „mindenkinek” szól, ahogy az alcím is igéri.

A nyelvi segítőkészség ténylegesen alapos, de nem mindig következetes: a kemény elméleti részeknél (pl. 3.4. Marx emberfelfogása: a marxi antropológia) majdhogynem befullad, és inkább közelít a „megszokott” tudományos-teoretikus szövegekhez, a későbbi elemzői részeknél pedig el-elmarad a szerző támogató agilitása.

A *Jók leszünk* kétségtelenül izgalmas pedagógiai olvasmány, de aligha csak pedagógusoknak. A politikát is érintő egységes társadalomtudományon könnyű fennakadni, ahogy sokak számára kényelmetlen lehet az „értelmezések tágassága” vagy a marxista keretezés, mégsem érdemes megragadni ezeken a részleteken, értékesebb a könyv párbeszédre hívó inkluzív küldetése. A megszokott köznapis iskolai példák szokatlan irányból való értelmezése sarkall arra, hogy saját

előfeltevéseinket megkérdőjelezzük, firtassuk osztálypozíciónkból adódó habitusunkat, faggassuk sajátos hatalomgyakorlásainkat, odafigyeljünk nyelvhasználatunkra, vagy éppen tágabb keretben ágyazzuk el mindennapi tapasztalatainkat. A *Jók leszünk* vitára hív explicit és implicit módon is, beavat és felavat arra, hogy hasonlóan Mészáros Györgyhöz, mi is a társadalmi transzformáció útjára lépve

ne fogadjuk el reflexió nélkül társadalmi valóságunkat.

Mészáros, Gy. (2024). „*Jók leszünk!*” – *Hogyan formál társadalmi lényé az iskola? Összehasonlító kritikai etnográfia mindenkinek*. ELTE Eötvös Kiadó.

Mátó Áron

ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskola.